

продукт. Коло досліджень економіки природокористування значно ширше, об'ємніше та складніше за загальну економіку, бо воно розпочинається і закінчується природним багатством, яким володіє, користується та розпоряджається на власний розсуд людство у своїй практичній діяльності, виявляючи при цьому економічну активність з метою задоволення потреб свого розвитку.

1.1.3 Природні ресурси як фактор соціально-економічного розвитку та складова національного багатства

Природні ресурси виступають важливим фактором соціально-економічного піднесення. Від їх запасів, якості та окремих техніко-економічних характеристик залежить господарська самодостатність країни і її регіонів. Лише шляхом інтенсифікації залучення природних ресурсів і природних умов у господарський обіг можна забезпечити своєчасне їх відновлення та відтворення.

Під **природними ресурсами** розуміють тіла і сили природи, які використовуються і можуть бути використані людьми. Вони складаються з природних умов, до яких належать сонячне випромінювання, тепло землі, рельєф місцевості, клімат і власне природні ресурси – елементи літосфери, гідросфери та атмосфери, що використовуються у виробничій діяльності чи в сфері споживання. Економічні межі між природними ресурсами і природними умовами – відносні. Природні ресурси відіграють значну роль в економіці будь-якої держави. Забезпеченість природними ресурсами, один з найважливіших економічних показників, що характеризує економічне становище країни. Поряд з працею і капіталом, природні ресурси є також фактором виробництва. Відсутність природних ресурсів чи їхня погана якість призводить до збільшення витрат інших ресурсів.

Індустріальне суспільство базується на природних ресурсах, потрібних не стільки для підтримання життя людей, скільки для виробництва товарів і послуг, що мають задовольняти різні потреби окремих людей і суспільства. Переважна частина цих ресурсів використовується в процесі розширеного відтворення. Залучення природних ресурсів у суспільне виробництво означає перетворення їх на складову продуктивних сил суспільства, внаслідок чого природні продуктивні сили перетворюються на суспільні продуктивні сили. При цьому перші природні ресурси, які переходять до складу суспільних продуктивних сил, видозмінюються і втрачають зв'язок із природою, а інші хоча й залучаються в суспільне виробництво, але продовжують зберігати свої первісні зв'язки з природним середовищем.

Значний теоретичний інтерес становить класифікація природних ресурсів, яка дає змогу оцінити масштаби їх запасів, можливість використання і комплекс необхідних охоронних заходів (рис. 1.1).

Природні ресурси поділяються на реальні та потенційні. *Реальні* (доступні, доведені) – використовуються у виробництві на певному рівні розвитку продуктивних сил суспільства, виявлені сучасними методами розвідки чи обстеження, технічно доступні й економічно рентабельні для освоєння. *Потенційні* – ресурси, які хоча й потрібні суспільству, але не можуть бути залучені у господарський обіг з якихось причин (недостатня технічна оснащеність, економічна недоцільність).

Природні ресурси є важливим чинником соціально-економічного піднесення територіальних та локальних утворень. Від того, наскільки збалансованим є господарське освоєння та гнучкою система регулювання їх залучення у відтворювальний процес, залежить фінансовий ефект для бюджетів різного рівня. Але на даний момент не всі наявні можливості та резерви щодо раціональнішого використання природних ресурсів використовуються. Потребують опрацювання пріоритетні напрямки вдосконалення механізмів фінансового регулювання природокористування, глибинні протиріччя

соціально-економічного розвитку територіальних утворень, інституціонально-правове поле використання природних ресурсів на рівні територіальних громад сільської місцевості.

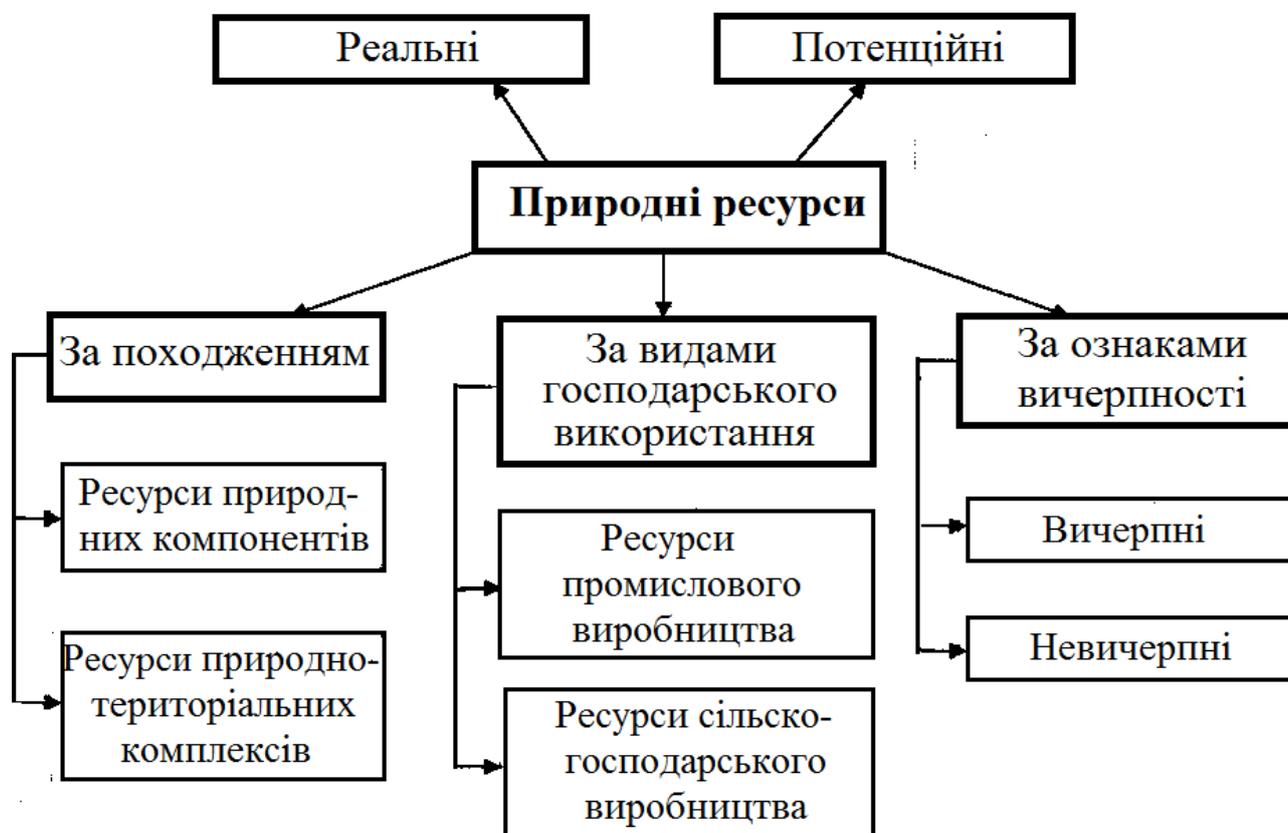

Рисунок 1.1 – Класифікація природних ресурсів

Україна має у своєму розпорядженні практично всю різноманітність природних ресурсів. Різноманітність природних ресурсів поєднується з дуже значними запасами (наявністю) деяких їх видів, значними обсягами видобутку (вилучення) і використання. Це обумовлює особливу роль ресурсного потенціалу країни в світовому природно-ресурсному комплексі.

Природні ресурси є об'єктивним фактором соціально-економічного розвитку незалежно від політичних режимів, уподобань більшості, пріоритетів влади – і система природокористування забезпечує їх залучення у відтворювальний процес. При цьому важливо, щоб форми, методи, способи та інструменти такого залучення працювали в інтересах місцевого населення та

держави, забезпечували систему противаг між цілями власників та пріоритетами користувачів, сприяли перманентному стимулюванню природоохоронної діяльності. Все це досягається при відповідному інституціональному середовищі. Формуванню цього середовища мають передувати інституціональні перетворення, що мають забезпечити імплементацію пріоритетів системи природокористування в каталізатор підвищення благополуччя місцевого населення.

1.1.4 Облік природних ресурсів. Державні кадастри

Проведення економічної оцінки природних ресурсів має базуватися на даних обліку та моніторингу природних ресурсів, а також даних кадастрів природних ресурсів. Вони є важливими складовими сучасного екологічного менеджменту, адже дозволяють мати наочну картину про запаси природних ресурсів, ступінь їх освоєності та інтенсивність використання. Облік природних ресурсів являє собою комплекс заходів, спрямованих на оцінку стану і використання природних ресурсів.

Розрізняють такі види обліку природних ресурсів:

Державний облік (єдиний по державі в цілому, проводиться періодично). Здійснюється за єдиною системою показників: ступінь вивченості; ступінь користування; напрямок користування; кількість (площа, об'єм, продуктивність); якість складу, структури та технології переробки. При цьому система показників розробляється для кожного виду ресурсів з обліком їх особливостей.

Детальний облік (що ведеться на підприємствах) – його дані заносяться у спеціальні книги. Його основою є аналіз динаміки природних ресурсів. У зв'язку з багаторазовим використанням матеріалів та дефіцитом багатьох видів сировини в облік також потрібно залучати відходи та вторинну сировину.

Завдання обліку природних ресурсів:

1. Оцінка природних багатств та ступеня забезпечення ними.
2. Аналіз динаміки природних ресурсів та їх використання.
3. Оцінка впливу господарської діяльності на природні ресурси.
4. Прогнозування та планування стану природних ресурсів.
5. Техніко-економічне обґрунтування розвитку та розміщення галузей національного господарства.
6. Проектування підприємств з використання та відновлення природних ресурсів.

Кадастр – це систематизоване офіційне зведення основних відомостей про економічні ресурси країни, їх розміщення, обсяги, якісні характеристики, що передбачають оцінку вартості та дохідності. Розрізняють кадастри: земельний; водний; лісовий; окремих промислів. Дані кадастрів використовуються для встановлення плати за користування природними ресурсами, оцінки вартості об'єктів у разі їхньої оренди, застави, купівлі-продажу.

Основні **принципи** ведення кадастру природних ресурсів:

1. Пріоритетність вимог екологічної безпеки.
2. Запобіжний характер заходів щодо охорони довкілля.
3. Науково обґрунтоване нормування впливу господарської діяльності на довкілля.
4. Вирішення питань раціонального використання природних ресурсів з урахуванням антропогенної змінності територій.
5. Екологізація матеріального виробництва.
6. Збереження просторової та видової різноманітності та цілісності природних об'єктів і комплексів.
7. Поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони довкілля.

8. Вирішення проблеми охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міждержавного співробітництва.

З метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень в Україні створюється система *державних* кадастрів природних ресурсів.

У зв'язку з перенесенням центру ваги управління соціально-економічними процесами на регіональний рівень зростає роль *регіональних кадастрів природних ресурсів* (РКПР).

РКПР призначений для забезпечення державних і муніципальних органів влади, інвесторів і природокористувачів інформацією, необхідною для:

- розробки стратегії сталого соціально-економічного розвитку територій;
- вирівнювання рівня соціально-економічного розвитку районів у межах території України;
- гармонізації природно-ресурсних відносин між міськими і навколишніми сільськими територіями;
- оптимізації системи платежів за природні ресурси з урахуванням їхньої еколого-соціальної значимості для різних регіонів;
- інформаційного забезпечення управлінських рішень і визначення кращих напрямків для державних та приватних інвестицій на територіях суб'єктів країни, що гарантують раціональне використання їх природно-ресурсного потенціалу.

Обліку й оцінці в регіональних кадастрах природних ресурсів (об'єктів) підлягають: ресурси земель, використовувані в господарській діяльності і соціальній сфері, резервні і не використовувані земельні площі; ресурси надр – корисні копалини мінерального й органічного походження; поверхневі та підземні води, природні і штучні водні об'єкти; ресурси рослинного і тваринного світу (у тому числі лісові ресурси та лісові масиви, мисливсько-

господарські ресурси й мисливські угіддя, промислові ресурси внутрішніх водойм, промислові ресурси морів і шельфу); ресурси (природні об'єкти) рекреаційного і соціально-культурного призначення; особливо охоронні природні території (заповідники, заказники, національні парки та пам'ятки природи) і біологічні об'єкти (рідкісні й ті, що зникають види тварин та рослин).

Дані Державного *водного кадастру* використовуються для:

- поточного і перспективного планування використання вод та здійснення водоохоронних заходів;
- розміщення виробничих сил на території країни;
- складання схем комплексного використання та охорони вод і водогосподарських балансів;
- проектування водогосподарських, транспортних, промислових та інших підприємств і споруд, пов'язаних з використанням вод;
- прогнозування змін гідрологічних і гідрогеологічних умов, водності річок та якості вод;
- розроблення заходів щодо підвищення ефективності роботи водогосподарських систем;
- нормування водоспоживання і водовідведення, а також показників якості вод;
- розроблення заходів щодо запобігання шкідливій дії вод та ліквідації її наслідків;
- здійснення державного контролю за проведенням заходів для раціонального використання та охорони вод;
- регулювання взаємовідносин між водокористувачами, а також між водокористувачами та іншими підприємствами, організаціями і установами;
- вирішення інших питань, пов'язаних з обліком та використанням вод.

Кадастр лісових ресурсів у складі *регіонального кадастру природних ресурсів* (РКПР) – це офіційний документ державного значення, на підставі

якого визначається частка лісу в складі природно-ресурсного потенціалу і суспільному продукті регіону та забезпечуються органи виконавчої влади, місцевого самоврядування, а також власники і користувачі (в тому числі орендарі) відомостями про стан лісових ресурсів, їх продуктивність, споживчу вартість.

Державний лісовий кадастр ведеться з метою забезпечення ефективної організації, охорони та захисту лісів, раціонального використання лісового фонду, відтворення лісів, здійснення систематичного контролю за якісними і кількісними змінами в лісовому фонді. Кадастр застосовується і для удосконалення економічного механізму в сфері лісовирощування, зокрема:

- плати (орендної плати) за право користування ресурсами лісу;
- плати за завдання шкоди лісам в результаті порушення правил їх експлуатації;
- плати за відшкодування збитків, що завдаються лісовим ресурсам стихійними явищами та антропогенними факторами (лісові пожежі, пошкодження лісів шкідниками чи фітозахворюваннями, радіологічні, хімічні та інші види забруднення лісів і т. д.);
- плати за вилучення лісоземельних угідь для потреб, не пов'язаних з веденням лісового господарства (купівля-продаж лісоземельних угідь);
- плати за вилучення лісоземельних угідь для передачі їх у тимчасове користування (оренду);
- мобілізації позабюджетних фінансових ресурсів для підвищення ефективності охорони і відновлення лісових ресурсів;
- формування коштів для стимулювання охорони, відтворення і раціонального використання лісових ресурсів.

Земельний кадастр – це система необхідних відомостей про правовий режим земель, розподіл їх за землевласниками, землекористувачами та орендарями за категоріями, а також про якісну характерну й господарську цінність земель.

Земельний кадастр забезпечується органами влади, підприємствами, установами та громадянськими відомостями з метою організації раціонального її використання, регулювання земельних відносин, землеустрою, обґрунтування розмірів плати за землю. Він базується на матеріалах, топографо-геодезичних дослідженнях.

Особливу роль у реформуванні земельних відносин відіграє державний земельний кадастр, який є інформаційною базою для ефективного управління земельними ресурсами, ведення системи реєстрації, землеустрою, підтримки податкової та інноваційної політики держави, становлення і розвитку ринку земель, обґрунтування розмірів плати за землю.

1.1.5 Сутність і функції статистики навколишнього середовища

Значне зростання кількості та масштабів промислових підприємств, збільшення населення, підвищення техногенного навантаження, накопичення великої кількості відходів, зростання ступеня забруднення навколишнього середовища призвело до значного збільшення інформації про стан і динаміку його змін. Щоб краще спеціалізуватись на дослідженнях природничого напрямку, поступово сформувалась нова галузь статистики – ***статистика навколишнього середовища***.

Методичною основою нової галузі стала система статистичних показників, яка могла характеризувати ситуацію у країні за навколишнім середовищем і результатами природокористування.

Предметом досліджень статистики є навколишнє природне середовище.

Незважаючи на те, що поняття «***природа***» близьке за значенням, воно має не тотожне значення. Під поняттям «природа» розуміємо сукупність природних умов існування людства.